

Sistematizacija ornamenata na nadgrobnim spomenicima sa srednjovekovne nekropole u Dićima

Rad predstavlja pokušaj sistematizacije ornamentalnih predstava na nadgrobnim spomenicima sa srednjovekovne nekropole Dići u blizini Ljiga. Nekropola sadrži 172 nadgrobnih spomenika, od kojih je 37 ornamentisano. Formalnom analizom ornamentalne predstave su klasifikovane u dve osnovne grupe: figuralne i geometrijske. Komparativnom analogijom uspostavljene su paralele sa lokalitetima u jugozapadnoj Srbiji (oblast Raške) koji se okvirno datuju u vreme od druge polovine XIII do kraja XVI veka.

Uvod

Selo Dići se nalazi osam kilometara od Ljiga, sa leve strane magistralnog puta Ljig – Gornji Milanovac, u dolini reke Dragobilj. Rekognosciranje je izvršeno 1991, a potom su 1992/93. godine, pod rukovodstvom arheologa Željka Ježa, usledila iskopavanja koja su ukazala da se radi o značajnim ostacima nepoznate crkve. Uz nju je utvrđena i istražena jedna od najvećih srednjovekovnih nekropola na području Srbije (Jež 1993).

U naosu crkve je otkrivena ktitorska ploča sa natpisom iz koga se vidi da je ktitor crkve čelnik Vlgdrag, vlastelin kralja Stefana Dečanskog (1322-1331), koji se zamonašio verovatno istovremeno i zajedno sa svojom ženom Vladislavom. Prema natpisu on je umro 8. maja 1327. godine. Pomoću ovog natpisa izvršeno je i okvirno datovanje čitavog lokaliteta (Jež 1993). Jednobrodna crkva sa pripratom, zasvedena poluobličastim svodom, bez kupole sa pravilnom polukružnom apsidom poluprečnika 3 m, dugačka je 19 m, a široka 6.5 m. Arhitektonsko rešenje crkve karakteristično je za tzv. raški stil srpskog srednjovekovnog neimarstva.

Opis arheološke situacije i analitičkog metoda

U naosu crkve pronađeno je ukupno 7 mermernih ploča od kojih su dve ukrašene. U priprati se nalazi 10 ovakvih spomenika, od kojih je samo

*Dejana Nikitović
(1979), Zemun, Milana
Stepanovića-Matroza 3,
učenica 3. razreda Ze-
munske gimnazije*

jedan ukrašen. Nekropola koja u potpunosti okružuje crkvu sadrži 172 nadgrobna spomenika. Na nekropoli se nalaze i grobovi iznad kojih nema kamenih obeležja. Samo 37 spomenika je ukrašeno, tako da ukupno 40 spomenika sadrži ornamentalne predstave. Svi spomenici su orijentisani u smeru zapad-istok, i to je dosledno sprovedeno. Sahranjivanje je vršeno u redovima, normalno na liniju orijentacije.

Od 7 navedenih nadgrobni ploča iz naosa crkve, svakako je najznačajnija ktitorska ploča. Na njoj se, pored jasno urezanog teksta, nalazi fina bordura po ivicama i tri precizno izvedene rozete. Uz ovu ploču, prema južnom zidu, nalazi se druga ploča koja nema natpis, ali je brižljivo obrađena i ukrašena rozetom i heraldičkim krinom. Ove dve ploče zahvataju centralni deo u južnoj polovini broda crkve. U nivou ove dve ploče se, uz zapadni zid, nalaze još dve ploče, bez ornamentata. Na manjoj, koja se nalazi pored ktitorske ploče, nalazi se nečitljiv natpis u tri reda, skoro potpuno izglačan, što govori da su ploče tako bile postavljene dok je crkva bila u funkciji, da su se videla i da se po njima moglo hodati. U severnoj polovini broda nalaze se tri monolitne ploče bez ornamentata, dve uz severni zid, a jedna prema centru broda.

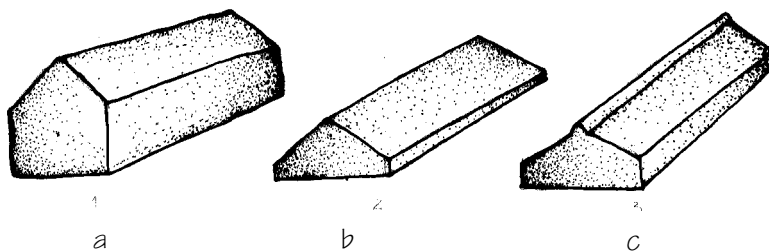
U priprati je pronađeno 10 ploča, postavljenih gusto jedna uz drugu, bez ikakvog natpisa, s tim što je jedna ploča ukrašena predstavom tzv. malteškog krsta.

Od ukupno 172 nadgrobna spomenika oko crkve u Dićima 143 su u obliku ploče, dok preostalih 29 pripada tipu tzv. niskih slemenjaka.

U srednjem veku, ploča je predstavljala osnovni oblik ležećeg spomenika. Ploča ima izgled pravouglog paralelopipeda, a u preseku je pravougaonik. Ploče siromašnijeg stanovništva najčešće su poluobrađene i amorfne, bez ukrasa i manjih dimenzija. Bogatiji su sebi mogli priuštiti obrađene ploče, većih dimenzija i sa više ukrasa.

Slemenjak je oblik ležećeg spomenika, većih dimenzija i kompleksniji od drugih tipova spomenika, ređe klesan jer je njegova izrada zahtevala veće majstorstvo, pa i veća materijalna sredstva. Njegov glavni cilj bio je da pokaže ekonomsku moć naručilaca. Ima oblik pravouglog paralelopipeda sa gornjom površinom u vidu dvoslivnog krova (slika 1). U

*Slika 1.
Oblici slemenjaka:
a) visoki
b) niski
c) niski naglašeni sa rebrom.*

*Figure 1.
Types of Serbian
Medieval gravestone
shape:
a) high
b) low
c) low emphasized
with the rib .*

preseku ima oblik petostrane prizme. Prema visini se dele na visoke – iznad 80 cm (slika 1a) i niske (ispod 40 cm). Za teritoriju stare Raške karakterističan je oblik jako niskog slemenjaka, tzv. pločastog (slika 1b).

Cilj ovog rada je da se prikaže nekoliko kriterijuma na osnovu kojih je moguće izvršiti podelu ornamentalnih predstava sa lokaliteta Dići, sa mogućnošću komparativnih analogija sa drugim lokalitetima koji pripadaju istom periodu. Prilikom podele nije obraćana pažnja na značenje ornamenta, zato što bi to zahtevalo mnogo kompleksniju analizu.

Opis istraživanja i rezultati*

Na nekropoli u Dićima utvrđeno je da od ukupno 37 ornamentisanih spomenika 19 predstavljaju ploče, dok njih 16 predstavlja niske slemenjake. To bi, ako im se pridruže i tri napred opisane ornamentalne ploče iz unutrašnjosti crkve, broj ornamentisanih spomenika zaokružio na 40.

Formalnom analizom sve ornamentalne predstave su podeljene u dve osnovne grupe: figuralne i geometrijske predstave. Paralele koje su komparativnom analizom uspostavljene, biće iznete u komentaru pojedinačnih ornamentalnih predstava.

Figuralne predstave su podeljene na:

1. floralno-figuralne

2. antropomorfne predstave

1. Floralno-figuralne predstave predstavljaju stilizaciju biljke, tj. njenih delova.

a) Motiv rozete ima oblik višelatitnog cveta, jednakih latica. U Dićima se javlja na dve ploče: na ktitorskoj i ploči koja se nalazi, pored ktitorske, uz južni zid crkve. Na nekropoli u Đurđevim stupovima (Erdeljan 1995) javlja se istovetni ornament.

b) Krin se javlja u Dalmaciji i njenom zaleđu, Hercegovini i jugoistočnoj Bosni (Benac 1967). U Dićima se javlja samo na ploči pored ktitorske, u kombinaciji sa rozetom.

2. Antropomorfne predstave su čest motiv na srednjovekovnim nadgrobnim spomenicima. To su najčešće proste, šematizovane predstave, bez jasnih kontura lica i odeće. Na nekropoli u Dićima se javljaju samo dve ovakve predstave.

Geometrijske predstave su, na osnovu elemenata iz koji su sastavljene, kao i po broju istih koji učestvuju u kompoziciji predstave, podeljene na:

1. kružne

2. krstaste

3. trakaste

4. kombinovane.

* Ovo analitičko istraživanje realizovano je uz svesrdnu pomoć i dozvolu gospodina Željka Ježa, arheologa Zavoda za zaštitu spomenika kulture Valjevo, koji je i autor pomenutih istraživanja. Kako bi se korišćenje nepublikovane građe kosilo s autorskim pravima, rad je ograničen na već publikovan izveštaj i autorizovane informacije dobijene u ličnom saobraćanju s autorom.

1. Grupa kružnih geometrijskih ornamentalnih predstava

Kao ornament, krug se javlja na svim oblicima nadgrobnih spomenika, ali retko samostalno. U Dićima dve ploče su sa kružnim predstavama. Na jednoj su predstavljena četiri krstasto raspoređena kruga, dok je druga ukrašena samo jednim krugom koji se nalazi na donjem delu ploče.

2. Grupa krstastih geometrijskih ornamentalnih predstava

Ova grupa geometrijskih ornamenata je jedna od najčešćih motiva na nadgrobnim spomenicima, ali se u Dićima javlja na samo tri ploče, i to u obliku latinskog, grčkog i malteškog krsta (ploča koja se nalazi u priprati). Na nekropoli Donje Štitare javlja se isti motiv latinskog, u Donjoj Janči i Baletiću isti motiv grčkog krsta, dok se motiv malteškog krsta koji se nalazi na ploči u priprati crkve javlja u Lepenoviću (Erdeljan 1995; Zečević 1996).

3. Grupa trakastih geometrijskih ornamentalnih predstava

Ovu grupu smo podelili na:

- a) uzdužne
- b) poprečne
- c) uzdužno-poprečne
- d) složene

a) Uzdužne trakaste predstave se javljaju na 15 spomenika, među kojima se izdvaja jedna ploča sa duplom trakom i druga sa zadebljanim oblim završecima. Motiv trake sa zadebljanim oblim završecima javlja se i na nekropolama Janča i Dreževo. U uzdužne trakaste geometrijske predstave je uračunato i 13 spomenika (7 ploča i 6 niskih slemenjaka) koji se mogu posmatrati i kao zaseban tip spomenika. Na lokalitetima Postenja, Miščići i Dreževo javljaju se spomenici sa rebrom, uglavnom niski slemenjaci (Erdeljan 1995).

b) Grupa geometrijskih poprečno trakastih predstava se javlja na samo dva niska slemenjaka.

c) Uzdužno-poprečne predstave mogu se posmatrati kao krst, jer sa drže osnovnu karakteristiku krsta – ortogonalnost. Na ploči broj 123* nalazi se motiv „štapa“, koji je čest motiv na stećcima u Bosni, gde se smatrao za oznaku *djeda*. Ovaj motiv se javlja i u Srbiji, ali je jasno da ga ne možemo vezivati za crkvu bosansku. U Gračanici se javlja istovetan motiv kao u Dićima (Zečević 1996). Uzdužno-poprečne predstave se u Dićima javljaju na dva spomenika.

d) Grupa složenih trakastih predstava definisana je kao simbol „drveta života“. Ovaj ornament je karakterističan za područje istočne Bosne, dok je u Srbiji ređi. Javlja se na 6 niskih slemenjaka, s tim što su jasno uočljive varijacije u broju „grana“ koji se kreće od 3 do 10.

* Brojevi ploča su isti kao u originalnoj dokumentaciji sa iskopavanja lokaliteta Dići-Manastirine. Za skice motiva i spomenika nije dobijeno odobrenje za publikovanje.

4. Prilikom sistematizacije ornamenata izdvaja se grupa od 6 ploča koje sadrže ornamente kombinovane iz više različitih elemenata, pa se ne mogu svrstati ni u jednu od pomenutih grupa, te će biti opisane zasebno.

a) Na ploči broj 18 nalazi se u plitkom reljefu urađena trakasta predstava po osi ploče, iznad koje je smeštena elipsasta geometrijska predstava. Cela kompozicija se može formalno uporediti sa simbolom egipatskog krsta „ankh”. Međutim, može predstavljati i krajnje stilizovanu antropomorfnu predstavu.

b) Na ploči 181 nalazi se ornamentalna predstava slična prethodnoj, ali po broju elemenata koji je čine, dosta složenija. Ukoliko posmatramo izdvojeno ove elemente, dobijamo „ankh” u kombinaciji sa tri kruga i polumesecom, ali ukoliko se posmatra kao celina može se shvatiti kao antropomorfna stilizacija. „Ankh” je egipatski hijeroglif koji znači „život”. U srednjem veku se upotrebljavao kao astronomski znak za planetu Veneru. U Dalmaciji i Bosni je čest motiv na grobovima, jer se verovalo da će pokojniku povratiti život (Wenzel 1962). Na nekropolama Srbije ovaj motiv se ređe javlja. Na ploči u Gornjem Štitaru motiv „ankha” se javlja samostalno (Erdeljan 1995).

c) Na ploči broj 49 nalazi se predstava poprsja. Glava i grudi su krajnje šematizovani, ali je jasno da je u pitanju antropomorfna figura, i to konkretno predstava žene.

d) Na jednoj ploči nalazi se predstava kvadrata, unutar koga su pravilno raspoređena četiri manja kvadrata sa po jednom tačkom u sredini.

e) Na ploči broj 90 nalazi se složen ornament sastavljen iz geometrijskih elemenata koji se mogu razdvojiti i posmatrati kao krug i dva kvadrata koji su okruženi zracima.

f) Ploča broj 48 je elipsastog oblika, s tim što se vidno sužava od vrha ploče ka dnu. Ovo je jedina ploča koja, pored kitorske, ima borduru. Ornament je sastavljen od samo dve trake koje se pružaju duž cele ploče pravilno prateći liniju spomenika.

Svi ornamentisani spomenici su dekorisani tako da je pažljivo praćena simetrija po vertikalnoj osi. Takođe je uočljiva tendencija svih ornamenata ka položaju na gornjoj površini ploče, tj. ka glavi pokojnika. Izuzetak je ploča broj 22, gde se ornament (krug) nalazi iznad nogu pokojnika. Kao tehnika dekorativne obrade prevlađuje puna plastika i reljef, kako duboki, tako i plitki, dok je samo na ploči broj 122 (dupla traka) udubljen.

Diskusija i zaključak

Iz istorijskih izvora nam je poznato da je područje Kolubare, naročito u svom gornjem i srednjem toku, bilo u srednjem veku poprište čestih sukoba između Srbije i Ugarske. Nakon Milutinove smrti 29. oktobra 1321.

godine sin kralja Dragutina – Vladislav, oslobodio se zatočeništva i uz saglasnost ugarskog kralja Karla Roberta ponovo zagospodario ovim područjem. To je ujedno i vreme nastanka crkve i nekropole u Dićima, odnosno za života čelnika Vlgdraga. Ova ličnost do sada nije zabeležena u istorijskim izvorima. Takođe je nepoznato i mesto gde je stolovao, ali činjenica da je unutar i izvan crkve sahranjen veliki broj ljudi, govori u prilog pretpostavci da se u blizini nalazilo neko veće mesto (trg), koji je imao neku značajniju funkciju, kao i da se nalazilo u okviru područja kojim je čelnik Vlgdrag upravljao.

Na osnovu pronađenih pokretnih nalaza smatra se da je crkva stradala u vreme dolaska Turaka, tj. sredinom XV veka, ali je sahranjivanje nastavljeno. Treba napomenuti da je groblje i danas aktivno, i za sahranjivanje ga koriste žitelji dva sela – Dići i Banjani.

Sam lokalitet je zanimljiv iz nekoliko razloga. Radi se o do sada najbrojnijoj poznatoj srednjovekovnoj nekropoli sa nadgrobnim spomenicima na području Srbije. Pri tom je izražena težnja svih spomenika da se što više „pribiju“ uz crkvu. Treba imati u vidu da su unutar crkve sahranjivani ugledni sveštenici, velmože, uopšte značajni ljudi. Unutar crkve u Dićima, na relativno malom prostoru nalazi se 17 grobova. Treba napomenuti da se višestruko sahranjivanje prisutno i unutar crkve, tako da je broj individua veći. Ornamentalne kompozicije se ne ponavljaju ni na jednom spomeniku, na ostalim nekropolama Srbije su retke, često kakarakteristične za kasniji period, ili se uopšte ne pojavljuju. Ornamentisani spomenici su postavljeni bez vidljivog reda. Najviše ih je u severozapadnom delu nekropole, ali bilo kakva veza između vrste ornamenata i položaja u prostoru nije pronađena.

Sve prethodno sistematizovane kompozicije predstavljaju sakralne simbole hrišćanske religije, o čemu nam direktno svedoče predstave krsta. Simboli se uopšte javljaju u svim oblastima kulture, ali je religiozna simbolika nesumljivo najbogatija.

Prilikom komparativne analize tražene su paralele na nekropolama Zapadne Srbije. Dobijeni rezultati su ukazali na specifičnost nekropole u Dićima, jer su paralele nađene samo za motive krsta, rozete i trakastih ornamentalnih predstava, koji se javljaju na svim nekropolama Srbije. Većina ornamentalnih predstava se ne javlja na ostalim nekropolama, ili su ornamentalne predstave uprošćene.

Literatura

- [1] Benac, A. 1967. *Stećci*. Beograd: Jugoslavija.
- [2] Dudić, N. 1995. *Stara groblja i nadgrobni belezi u Srbiji*. Beograd: Prosveta.

- [3] Erdeljan, J. 1996. *Srednjevekovni nadgrobni spomenici u oblasti Rasa*. Beograd: Arheološki institut.
- [4] Isajlović, M. 1989. *Valjevo i okolne oblasti u srednjem veku*. Valjevo: Narodni muzej
- [5] Jež, Ž. 1993. Rezultati arheoloških iskopavanja srednjovekovne crkve u selu Dići kod Ljiga. *Glasnik društva konzervatora Srbije*, 17: 85-90.
- [6] Jovanović, B. 1992. *Srpska knjiga mrtvih*. Niš: Gradina
- [7] Miletić, N. 1982. *Stećci*. Beograd: Jugoslavija
- [8] Sergejevski, D. 1953. Slike pokojnika na našim srednjevekovnim nadgrob-
nim spomenicima. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, VIII: 131-9.
- [9] Slavik, J. 1984. *Teorija simetrije i ornament*. Beograd:
- [10] Vego, M. 1963. Patarenstvo u Hercegovini u svijetlu arheoloških
spomenika. *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, XVIII: 195-215.
- [11] Vidović, D. 1954. Simbolične predstave na stećcima. *Naše starine*, II:
119-35.
- [12] Zečević, E. 1996. Stećci u Zapadnoj Srbiji. Nepublikovan magistarski
rad. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- [13] Wenzel, M. 1962. O nekim simbolima na dalmatinskim stećcima. *Prilozi
povjesti umjetnosti u Dalmaciji*, 14: 79-94.

Dejana Nikitović

Systematization of the Ornaments from the Grave Stones of Medieval Necropolis Dići

The work presents an attempt to systematize the ornamental matrix at the gravestones from the necropolis of Dići (Ljig, Serbia). The necropolis consists of 172 gravestones, where 37 of them are with ornaments. Using the formal analysis, all the ornamental matrices are classified into two groups: figural and geometric. Comparative analogy gives a parallel with the sites in SW Serbia (region of Ras), which could be dated in general from the second half of 13th to the end of 16th century.

